

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

SAYI : 10

KAYSERİ - 1998

YAYIN KOMİSYONU

Prof.Dr. Cihat TUNÇ
Prof.Dr. Celal KIRCA
Prof.Dr. Harun GÜNGÖR

SAHİBİ

Prof.Dr. Ali TOKSARI

MESUL MÜDÜRÜ

Prof.Dr. Celal KIRCA

NOT: E.Ü. İlähiyat Fakültesi Dergisi yayın kuralı gereği, dergide yer alan yazılar, telif, tercüme ve kitap tanıtımı sıralamasına ve bu sıralamanın her birinde ünvanlar esas alınarak yazarların soyadlarına göre dizilmiştir.

Makalelerin İlmî Sorumluluğu Yazarlarına Aittir.

Erciyes Üniversitesi Matbaası

KAYSERİ - 1998

BİLİM FELSEFESİ

Yrd.Doç.Dr.Celal TÜRER*

Bilim felsefesi, bilimsel bir çalışma değil, bilimi düşünsel bir etkinlik olarak açıklığa kavuşturma, anlamlı kılma girişimidir.¹ Bu girişimi çalışmamızda onun tarihsel seyri -bir anlamda bilim tarihi- içinde nasıl bir serüven geçirdiğiyle serimlemeye çalışacağız.

Bilim, en temel anlamda bir bilgidir. Ancak bilginin belli bir türü bilim kavramı içerisinde düşünülebilir. Bu durumda sadece belli bir tür bilgi bilim olabilir.

Bilimi insanın bir eylemi olması açısından tarif edecek olursak bilim de din, felsefe, sanat ve ahlak gibi insanın fiziki ve beşeri muhitinde akıp giden hayatını açıklama ya da anlam verme iddiasındaki faaliyetin bir şubesi olarak kabul edilebilir. Onların dile getirdiği tecrübeler bir ve aynı varlığın görünümleridir. Bilim, zaman ve mekan dünyasında yer alan şeylerin, olgu ve olayların yapılarını, onlar arasındaki sonuç bağlantılarının oluşturduğu düzeni keşfetmeyi; bu konuda elde edilen verileri dedüktif bir sistem içinde toplamayı ve nihayet bütün olup bitenlerin hangi temel yasalara göre cereyan ettiğini belirlemeyi gaye edinen beşeri faaliyetler olarak tasvir edilebilir.² Bu tasvirden anlaşılacağı gibi bilim esas itibariyle olgu ve olaylarla uğraşır ve değer dünyasını dışarıda tutmaya çalışır. Buradan hareketle bilim, insanın doğadaki nesnelere ve olgular arasındaki temel ilişkilerin bilgisidir sonucuna varılabilir ancak bu bilgi insana ait olduğu için doğanın değişmeyen yasalarıyla özdeş olmayabilir. Bu bir anlamda, insanın doğa bilgisinin doğanın kendisi veya bir parçası olmadığı anlamına gelir.

Bilimin objesi insanın da içinde olduğu doğadır ve bu bilgi eyleme geçirildiğinde kullanılan malzeme doğa nesnelere dir. Bu yüzden bilimin temel ilkelerinin doğada karşılıkları vardır ve dolayısıyla da bilim kendi kuralları içinde seyreder.

* Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

1- Cemal Yıldırım, "Bilim Felsefesinin İşlevi", *Felsefe Dünyası*, sayı. 8, 1993, s. 11-13.

2- Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, İzmir, 1987, s.211; Orhan Türkdoğan, *Bilimsel Değerlendirme ve Araştırma metodolojisi*, M. E. B. Yay. İst, 1989, s. 13.

Bilimin amacını Russel, gelecekte olanları tahmin edebilmeyi mümkün kılabilmek için gözlem ve deneyime dayanarak evrenle ilgili belirli olayları ve bu olayları birleştiren ilkeleri bulma çabası olarak nitelendirir.³ Bunun tabii neticesi olarak onun amacı, düşüncede, toplumda, dünyada düzen yaratmak; kişiden kişiye yargı ve tercihlerimizin yerine tarafsız kıstaslar düzeni getirmek olur.⁴ Bunun anlamı ise daha evvel Hobbes'un da ifade ettiği gibi "bilginin amacı güçtür". Bu güç ise, Comte'un ifadesiyle 'önceden görmek' ve olayları manipüle etmek gücüdür.

Bilimi bilim yapan birincil özelliği gayri şahsi (tarafsız) oluşudur; bu ise verileri toplarken mümkün olduğu ölçüde yargıları karıştırmamak anlamına gelir. Tabiat bilimlerinde bu olgu belli ölçüde başarılmıştır. Fakat sosyal bilimlerde "değerden bağımsız" bir faaliyetin çok güç olduğu bilinen bir husus olarak karşımıza çıkar.⁵ Onun ikinci özelliği geçerli genellemelere gitmesidir ve üçüncü olarak olması gerekenle değil olanla uğraşması ve sonuçlarını mümkün olduğu kadar matematik diliyle ifade etmesi.⁶ Şimdi bu işleyişin nasıl gerçekleştiğine göz atalım.

Bilinen her şey anlamında bilgi "malumattır". Bilinmediği halde hakkında fikir yürüttüğümüz çok şey vardır. Böylece o şey hakkında oluşturduğumuz görüşler birikiminin, belli kurallar ve kavramlar çerçevesinde ifade edilmesine "kuram" diyebiliriz. Demek ki bilinmeyen, hakkında hiç bilgimiz olmayan değildir; aksine bilinmeyen, bilmediğimiz, ancak bilmek için araştırdığımız, incelediğimiz ve netice hakkında kesin bir bilgiye varmayıp bazı görüşler, yani "kuramlar" geliştirdiğimiz konulardır. Bu durumda kuram da bir bilgi türü olarak kabul edilir.

Örneklesek; dünyanın güneş etrafında döndüğü bir malumattır. Ancak Ortaçağ biliminde bu malumat bir kuram idi. Fakat bugün, bu bilimsel olgunun karşıtı ne bir kuram ne de bir malumattır. Bilimsel bir olgu olarak malumat haline gelen bilgileri "bilimsel hakikat" olarak ele alabiliriz. Bilimsel hakikatlar da sorun olarak bilimlerin konuları olamazlar. Ancak çözüm aradığımız diğer bazı yeni bilimsel sorunlarla olan ilişkisi ile ele alınabilir ki bu bizim genel sonucumuzu etkilememektedir.

Bu durumda malumat, bilimlerin sorun olan konusu değil zira bilim gerçek anlamda bilinmeyenin peşindedir.

3- A. Adnan Adıvar, *Tarih Boyunca İlim ve Din*, İstanbul, 1987, s.19.

4- Türkdoğan, *Bilimsel Değerlendirme ve Araştırma Metodolojisi*, s. 14.

5- Elisabeth Ströcker, *Bilim Kuramına Giriş*, çev. Doğan Özlem, Ara Yay. İst, 1990, s.13.

6- Türkdoğan, s. 25.

Bilinmeyen hakkında ileri sürülen bütün görüşlere "kuram" diyoruz. Bu kuramların biraraya gelmesi bir bilimi oluşturur. O halde bütün bilimler kuramlar birikimidir. Kuramların en önemli özellikleri bir yönden göreceli diğer yönden zamansal olmalarıdır. Aynı özellikler bilimler için de geçerlidir. Bilim adamı bu kuramsal bilgileri elde ederken kendine has yol takip edebilir. Ancak yine de her bilimde takip edilmesi gereken tümel veya evrensel bir takım ilkeler vardır ki bu ilkelerin sistem haline getirilmesi bilimin "yöntemini" oluşturmaktadır. Bu dört temel öge her bilim için zorunlu şartlardır. Bunlar;

1. Bilimin konusu
2. Yöntem
3. Kuram veya kuramlar birikimi
4. Bilgi birikimi (malumat)⁷

Yukarıda sayılan bu unsurlar zamansaldır yani ancak belli zaman veya zamanlarda bir kuramın bilimselliği için gereken şartlardır. O halde bilimsellik anlayışı devamlı değişen bir süreçtir; bu yüzden bilim anlayışı da devamlı değişen bir özelliğe sahiptir.

Günümüzde bilimden, daha çok deney ve gözlem konusu olabilecek şeyleri inceleyen disiplinlerin kastedildiğini görmekteyiz. Fakat sözü edilen bilimlerden hiç birisi bilimin bizatihi kendisini ne olduğunu araştıramaz, bilimin ne olduğu konusunu gözlem ve deneye tâbi tutamazlar.

Bilimlerin yöntemi aynı olmak zorunda değildir. Ancak yukarıda ifade edildiği gibi, bütün bilimlerdeki yöntemlerin hepsinin nesnel olması, hakikati bulmayı hedeflemesi ve mümkün olduğu kadar ön yargıdan kaçınılması gibi bazı ideal özelliklere sahip olması gerektiğini savunabiliriz. Her bilimdeki uygulanan bu zihniyete bilimsellik diyoruz. O halde bilim anlayışı her bilimde kullanılması gereken genel bir çerçeveyi; bilimsellik ise her bilimde sadece kendi alanında kullanım imkanı sağlayan özel bir çerçeveyi vermektedir.⁸

Bilim adamı bilim yaparken üç temel çerçeve kullanmaktadır.

1. Bilim adamının en geniş bakış açısı olan kendi dünya görüşü; hiç bir bilim adamı kendi dünya görüşünün dışına çıkıp bilim yapamaz.

7- Alparlan Açıkgenç, "Sistem Bilimi Olarak Felsefe", *Felsefe Dünyası Dergisi*, sayı 15, 1995, s. 44.

8- Açıkgenç, a. g. e., s. 45.

2. Bilim adamının dünya görüşü içersinde yer alan ve genel olarak bilim, bilgi, kuram, yöntem, hakikat ve varlık gibi kavramların açıklık kazandığı genel bilimsel çerçeve

3. Bu çerçeve içersinde yer alan ve bu çerçeveden hareketle oluşturulan daha dar özel bilimsel çerçeve.⁹

Bu noktadan itibaren önemli olan bilginin bilimsel bir kimlik kazanmasını sağlayan zihniyetin oluşturulmasıdır. Zihniyetin elde edilmesi ise aklın bir bütünlük içersinde çalışması ile mümkündür. Aklın içinde çalıştığı bütünlük aslında aklın sonuçta kazandığı dünya görüşüdür. Dünya görüşü ise en genel zihniyettir.

Dünya görüşü, insan aklının bir soruyu algılama ve bu soruya verdiği veya verebileceği cevabla bir sistem oluşturmasıdır. İnsan aklını ilgilendiren sorulara açık seçik ve sistemli olarak verilen cevaplar bütünlüğü açık zihniyet yani açık dünya görüşüdür. Sistem kurma işi de bilimin değil felsefenin görevidir.¹⁰ Sistemin nasıl kurulduğuna geçmeden bilimin bir noktada ontik diğer noktada ise epistemik koşullarına değinelim.

Pozitif bir bilim yapabilmek için mutlaka 1)bizden bağımsız olarak dışımızda varolan maddi bir alemin varlığına 2)bu maddi alemde bilgi elde etmenin mümkün olduğuna ve 3) bu maddi alemin anlaşılabilir olduğuna, yani bu alemde vuku bulan olayların: A) tasvir edilebilir, B) açıklanabilir ve C) öngörülebilir olduklarına peşinen iman etmek şarttır. Ayrıca eğer bilimin konusunu yeryüzündeki olaylarla sınırlı tutmaz, bir de bütün evrenini yapısını da pozitif bilimlerin çerçevesi içinde kavramak istersek, bu takdirde: 4) yeryüzünde laboratuarda keşfettiğimiz doğa kanunlarının Evren'in geçmiş ve gelecek bütün tarihinde de ve her noktasında da aynı şekilde geçerli olacaklarına iman etmek zorunludur. Bu iman olmazsa bu alem hakkında bilgi üretilmeyeceği de aşikardır.¹¹ Bu koşulların kabul edilmesinin de zihniyeti oluşturmada etkin olduğunu belirtelim.

Lyotard, bilimsel bilginin en göze çarpan yorumunun bilim ve bilim olmayan ayrımını getirmesi ve hikaye yoluyla aktarılan bilginin geçerliliğinin sorgulanması olduğunu ve ayrımın kurallarını kendisinin koyduğunu açıkça belirtmektedir.¹²

9- Açıkgenç, a. g. e., s. 46.

10- Açıkgenç, a. g. e., s. 50.

11- A. Yüksel Emre, "İdealizm ve Pozitif Bilimler", *Felsefe Dünyası Dergisi*, 15. sayı, 1995, s.15.

12- Perviz Manzur, *İslam ve Batı*, İnsan Yay. İst, 1990, s. 104.

20. yüzyılın başlarına kadar paradoksal olarak bütün insan çabalarının en Prometeci olanı bilim olmuştur ve bunun rakipsiz zaferini belli ölçüde hala yaşamaktadır. Modern bilim sadece aklın kendi yönetiminin sınırlılığını ortaya koymakla kalmamış insanı, etrafındaki dünyayı asla tam olarak anlayamama ihtimaliyle yüzyüze getirmiştir. Böyle yapmakla da kendi meşruiyeti sorusunu da ortaya çıkarmıştır.¹³ Bu meşruiyete geçmeden bilimin nasıl geliştiğini aktarmanın gerekli olacağı kanaatindeyiz.

Bilimsel devrim Rönesans döneminde değil, 17. yüzyılda gerçekleşmiştir. Onyedinci yüzyılda bilimde daha doğrusu kültürel anlayıştaki önemli değişimler insanın kainattaki yeri ile ilgili anlayışı dramatik biçimde esastan değiştirdi. Buna bağlı olarak teolojik prensipler ilmi dünya görüşünden ayrıldı.¹⁴ Hatırlanacak olursa onyedinci yüzyıla gelindiğinde kozmos çoktan laikleştirilmiş; din iç çatışmalarla zayıflatılmış, gerçek anlamda metafizik ve marifet unutulmuştu.¹⁵ Buna bağlı olarak insanın kainat görüşü değişmiştir.

Batı'da modern bilimin öncülerinden kabul edilen F. Bacon, insanın refah ve mutluluğunu doğaya eğemenliğinde görür. Bunu gerçekleştirmek ise ona göre, bilgiyle olur ve bilgi, bir yöntem ve araştırma işidir. Bu ise ona göre, skolastik ve ortaçağın öne sürdüğü gibi tümdengelimsel, kavramsal ve metafiziksel düşünce ile değil, deneysel, gözlemsel ve tümevarım düşüncesiyle olanaklıdır. İncelemenin üç tablosunu oluşturan ve doğru tümevarım yoluyla elde edilen aksiyomların ve düşüncelerin oluşumu hiç şüphesiz insanın anlamasının önündeki idollerin ve yanlış kavramların temizlenmesiyle olur. O, 'Tüm bu idollerden yani önyargı ve kanılarımızdan kurtulursak dogayı yöneten yasaları bilir ve doğaya eğemen olabiliriz' der.¹⁶

16. ve 17. yüzyıllardaki bilimcilerin kiliseye karşı bağımsızlık kazanmaları ve tabiat bilimlerindeki gelişme batı toplumlarını profanlaştırmıştır. Descartes'in ruh ve madde ayrımı ve mekanik kainat görüşü profanlaştırmanın ilk basamağını teşkil etti. Asıl profanlaşma 18. yüzyılda başlar; bunun sebebi tabiat ilimlerinden ziyade sosyal denilebilecek ilimlerle felsefe akımları yüzündendir. Profanlaşmanın en güzel ifadesi kendinden sonraki felsefeleri, özellikle sosyoloji, psikoloji ve ekonomiyi etkileyen Hegel'in "Ruhi olan her şey maddidir; maddi olan her şey ruhidir" temel düşüncesinde bulunur. Aslında Hegel'in bu sözü sadece bu profan dünya görüşünü

13- Manzur, a. g. e., s. 84.

14- P. M. Harman, *Bilim Devrimi*, çev. Feza Günergun, İstanbul, 1991, s. 58.

15- Nasr, *İnsan ve Tabiat*, İstanbul, 1991, s. 63.

16- A. Kadir Çüçen, "F. Bacon", *Felsefe Dünyası*, sayı 18, 1995, s. 53-54; P. M. Harman, s. 42-47.

hedeflemiyor aynı zamanda hristiyanlığı da karşısına alıyordu.¹⁷

Bilime değerinden fazla güvenilirlik tanımak 19. ve 20.yüzyılın başlarında batı düşünür ve felsefecilerin hareket noktasını teşkil etmiştir. Reichenbach özetle, bilime beslenen inancın Tanrı'ya olan inancın yerine geçtiğini söyler. Bu bilimcilik akımını 19. yüzyılda sınırları iyice belirlenen ve bilimi yönlendiren; sadece elle tutulup gözle görülen, akılla değerlendirilen ve sadece deneye dayanan gerçeklerin dışında hiçbir şeyi kabul etmeyen Pozitivizm zihniyeti takip eder. A. Comte'un bilimin sınıflandırmasında yer alan ve evrimin son merhalesini teşkil eden pozitivizmi, kuantum fiziğinin ortaya çıkışına kadar gücünden hiçbir şey kaybetmemiştir.

Aynı şekilde metafizikte rasyonalistik felsefeye indirgenmiş, bu felsefenin kendisi de adım adım tabiat ve matematik bilimlerinin hizmetine koşulmuştur. Bunun sonucunda insan düşüncesinin ürünü olan bilim insani değerlerin ve hakikat kıstaslarının yargılayıcısı durumuna yükselmiştir. Son dönemde İngilizce konuşan ülkelerde Carnap, Frank ve Reichenbach ve Viyana Çevresinin mantıkçı pozitivistleri modern bilimden son metafizik kalıntıları kaldırmaya, eşyanın özünü ya da gerçekliğin boyutlarını bulmanın bilimin işi olmadığına inandılar. Bu pozitivist girişim aslında bilimi "deontolize etme" çabasından başka bir şey değildir. Pozitivist tavra yakın bir girişim de fizik alanında özellikle Bridgman ile anılan "operasyonalist"lerin tavrıdır. Bu ekole göre bilimin sadece kullandığı kavramları tanımlayabilen işlemlerin anlamlı ve önemli olduğu savunulmaktadır.¹⁸

Bilimin kullandığı kavramlarla gerçek arasında bir ilişki olmadığını söyleyerek pozitivist bakış açısıyla bir ilişkiye giren başka bir ekol de, kimi zaman "mantiki-gerçekçi olmayanlar" diye adlandırılan ekol olmuştur. İkisi de ünlü matematikçi ve fizikçi olan H. Poincare ve P. Duhem bu ekolün önde gelenlerindendir. Fizikçi, filozof ve bilim tarihçisi E. Mach da bir anlamda öyledir. Bu filozofların üzerinde anlaştıkları zemin; zihin yoluyla elde edilen ve modern bilimin yasalarını, tartışma dışı muhtevasını oluşturan kavramlar ontolojik bir boyut taşıyan bir gerçeklik içinde keşfedilmiş değillerdir. Ayrıca E. Cassier ve onu izleyen H. Morgenau gibi bilimin indirgenemez kavramlarını kabul eden ve kullanan; ama sadece "düzenleyici" kavramlar olarak da kullananlar vardır. Bunlara göre , bu kavramlar sanki varmış gibi kabul edilirler ama sadece düzenleyici statüye sahiptirler.¹⁹

17- Sadettin Elibol, *Felsefe Konuşmaları*, Ankara, 1991, s. 92-93.

18- Nasr, a. g. c., s. 20.

19- Nasr, a. g. c.,s. 20.

Günümüzde gelişen "Madem ki en iyi bilgi kaynağı bilimdir, o halde insan oğlunun tüm eylemlerinde başvuracağı en yüce rehber de bilim olmalıdır" tarzındaki bilimcilik anlayışını Viyana çevresi devam ettirmiştir.

Çevrenin temelini G. E. Moore ve B. Russell ve onun öğrencisi Wittgenstein oluşturur ama resmi ilk önderi Moritz Schilck'tir. Carnap, Neurath, Gödel, F. Waisman, H. Feigl, F. Kaufmann, Ayer, Jørgensen, Morris gibi matematik ve mantık formasyonu almış kişiler bu çevrenin ün kazanmış üyeleri idi.

Viyana çevresinin üzerinde durduğu en önemli konu, anlam problemini çeşitli yönlerden incelemek olmuştur. Amaçları anlamsız olan metafiziksel-spekülatif ifadeleri temizleyerek, bilimsel olarak savunulabilen ifadelerin anlamını daima son derece kesin ve eksiksiz olarak tanımlamaktı. Eski felsefi sorunların ya anlamsız ya da yalnızca mantıksal tekniklerle çözümlenebileceği görüşünü savunan Viyana çevresi düşünürleri üç temel prensip geliştirmişlerdir; M. Schilck'in (*bir önermenin anlamı onun doğrulama yöntemidir*) doğrulanabilirlik ilkesi ile dile getirilen ilkeye bağlıdır. Bu görüşten iki sonuç çıkar. Birincisi deney ve gözlemlerle doğrulanmayan her şeyin anlamsız olduğu ve ikincisi bir önermenin anlamının, neyi söyleyerek betimlenebilir olması gerektiğidir. Bunun ifade ettiği öncelikle bütün önermelerin dolaysız gözlem sonuçlarına indirgendiğidir. İkinci olarak bütün zorunlu doğru önermelerin totoloji oluşudur. Üçüncü olarak da felsefe sadece bir aydınlatma ve çözümlenme, bazı durumlarda da anlamsızlığı ortaya koyma etkinliğidir. Dolayısıyla felsefe bilimden başka bir şey değildir. Viyana çevresinin metafiziğe militanca karşı çıkışlarının temelinde siyasi eğilimleri rol oynamıştır. Zira çevreye dahil olan herkes toplumsal ve siyasi ilerlemelere büyük ilgi duyuyordu.²⁰

Mantıkçı pozitivizmin bu kesin ve materyalistik bilim anlayışına karşı bilimin artık meşruiyetinin tartışılmaya başlandığı başlıca iki akım düşünce tarihinde yer aldı. Bunlardan ilki W. Dilthey'in başlattığı "tarihselci bilim felsefesi" anlayışı ikincisi de K. Popper tarafından gündeme konulan "yanlışlamacı bilim anlayışı"dır. Dilthey'la başlatılan bu bilim felsefesi geleneği tarihe ve topluma, insan iradesi ve özgürlüğünün somutlaşması alanı olarak bakan bir görüşü temsil eder. Bu anlayış tarihe ve topluma zorunluluklar ve genellikler bağlamı olarak eğilen yasacı -determinist tarih bilincinin karşıtıdır.

Dilthey'e göre Yeni çağın bilgi teorisi bir "tabiat bilimci bilgi teorisi" olmuştur. Bu bilgi teorisi bilgi olgusundaki tarihsel yönü atlamış, özneyi

20- Türkdoğan, a. g. e., s. 25.

toplumsal-tarihsel süreçten soyutlamıştır. Bu anlamda bilgi değerden uzaklaştırılmıştır. Dilthey bununla tabiat bilimleri ile manevi bilimlerin (*sciences morales*) yöntemleri arasındaki en önemli farklılaşmayı ortaya koymuştur.²¹ Ona göre, Doğa bilimlerinde obje doğal nesnelere ve olaylardır ve yasalar araştırılır. Bu yasaları bulmak için şu temel teoriden hareket edilir. Aynı koşullarda daima aynı şey olup biter. Fakat manevi bilimler tümünden başka nitelik gösterir; onlar insanın, manevi varlığımızın görüntüleri ve ürünleri olduğu için doğa bilimlerindeki gibi ele alınamaz. Nitekim manevi bilimlerin asıl ödevi, neden ve sonuç ilişkilerinden kalkarak bir şeyi "açıklamak" değil, onu "anlamaktır".²² Manevi bilimlerin ilk esaslı açıklaması ise J. S. Mill tarafından gerçekleştirilmiştir. Fakat manevi bilimlerin bilgisinin özelliği, bu bilimlerin dayandığı anlama yöntemini ilk kez ortaya koyan ve işleyen W. Dilthey olmuştur.

Karl Raimund Popper' (1902) ın karşıt Mantıkçı pozitivistliği, pozitivistlerin "doğrulanabilirlik ilkesine" karşı bilim felsefesinde çığır açan "yanlışlanabilirlik ilkesini" ortaya koymasındır. Onun amacı toplum bilimlerinde tarihsel kehanetlerde bulunmanın ve siyasetin rasyonel yürütülmesinin eleştirilmesi idi. Popper bununla marksizim de dahil bütün tabiat bilimlerinin kullandıkları öndeyi yöntemine karşı çıkmaktadır. Popper, Çevre düşünürlerinin doğrulama görüşüne tamamen karşıdır. Ona göre bilimin özelliği doğrulanabilir değil yanlışlanabilir olmaktır. O doğrulanabilirlik ilkesinin temelde tümevarım ilkesine dayandığını ve sonsuz sayıda deney yapamayacağımıza göre endüksiyonun saçma olduğuna inanır. O, doğrulama ile yanlışlama arasındaki asimetriyi işaret eder. Onun nazarında bilimsel yasalar hep hipotez niteliğindedir. Akılcı yol ise hipotezleri sürekli olarak sınayıp yanlışlanan hipotezi atarak başkasıyla değiştirmektir. Popper'in bu tutumuna eleştirici rasyonalizm adı verilmiştir.²³

1960'larda hem Popper'in fikirlerine hem de pozitivistliğe çeşitli eleştiriler yöneltilmiştir. Bu eleştiriler arasında başlı başına bir düşünce okulu kurmuş olan kimse yoktur. Ancak bu yönde hayli ilerlemiş olanlardan biri Thomas Kuhn'dur. O, pozitivistizm ile Popperciliği ayrıntılı olarak eleştirmiş değildir, ancak bilimsel gelişmenin izlediği modeli ortaya çıkarmağa alışmıştır.

Kuhn'un bilim anlayışına göre hiçbir bilimsel kuram evrensel değildir. Yani bir bilim kuramının uygulanabildiği sistemlerin kümesi ya da başka

21- Türkdoğan, a. g. e., s. 102-104.

22- Heinz Heimsoeth, *Felsefenin Temel Disiplinleri*, çev; T. Mengüşoğlu, İstanbul, 1986, s. 95.

23- Türkdoğan, a. g. e., s. 110-112.

deyişle kuramın uygulama alanı sınırlıdır. Bununla bilimsel teoriler birer karşılaştırma örnekleri yani "*paradigma*"dır. Bu yüzden onların doğru veya yanlışlığından söz edemeyiz, sadece kullanışlı veya yeterince kullanışsız biçiminde onları niteliyebiliriz.

Kuhn'un felsefesindeki en yaygın kavram "*paradigma*" kavramıdır. Ona göre paradigmlar birer kavramsal sistemlerdir: 'Bilimden önce teori vardır.' Bu ifadeyle Kuhn bilimin iki şekilde yapıldığını öne sürer. Ya bir paradigma veri olarak kabul edilir ve normal bilim yapılır ya da paradigma değiştirilmeğe çalışılır ve devrimci bilim yapılır. Normal bilim, bilimsellik ile ilgili eğilimlerin çoğunu gösterirken devrimci bilim felsefe olma eğilimini gösterir. O "*Bilimsel Devrimlerin Yapısı*" eseriyle bilimin ilerlemekte olduğu tezini temelinden sarsmıştır. Zira o, bilim evrimsel ilerlemelerden çok devrimsel sıçramalar yaptığı görüşündedir.

Tek ve kesin olarak geçerli bir bilimsel yöntemin olmayışı, herhangi bir teorinin ancak kaba ve yaklaşık geçerli olabilmesi ve nihayet herhangi bir alanda birden fazla teoriye yer verilmesi Feyeraband ile "teorik çoğulculuk" görüşünün gündeme gelmesine yol açmıştır. Ona göre bilim "çoğalma ve inat" ilkelerine bağlı kalmalıdır. Birinci çoğalma ilkesi şudur; Genel kabul gören bakış açısı çok iyi kanıtlanmış ve çok yaygın olsa dahi, bununla bağdaşmayan teorileri bulmak ve geliştirmek. İkinci ilke şudur: Bir dizi teoriden en verimli olanını seçmek ve karşılaştığı güçlükler çok önemli de olsa bu teoriye sıkı sıkıya sarılmak. O, Popper ile Kuhn tartışmalarında orta yolu seçen ve "anarşik bilgi teorisi" görüşüyle bilimin her zaman karşıt görüşlere ihtiyacı olduğunu, karşıt görüşlerin çoğalmasının bilimin ilerlemesi için elzem olduğu kanısındadır.

I. ve II. Dünya savaşlarında Batılı toplumların çoğunu sarsan ekonomik yıkımlar, zamanın bir çok Marksistlere marksizmin beklediği kapitalist sistemin çöküşü olarak görünmüştü. 1920'lerde Frankfurt'da biraraya gelen birçok düşünür Nazizm'in baskısıyla üyelerinin bir çoğu Amerikaya yerleşmişler. Bunların en önemlileri Adorno, Max Horkheimer ve okulun en etkin üyesi Herbert Marcuse'dur. Onlar Marksizme sadakat normunun ötesinde mevcut kültürlerin eleştiri ve analizini yaparlar. Onlar Batı uygarlığının bozukluklarını toplumsal ve düşünsel tarihin içinde aramak isterler. Geliştirdikleri "*Eleştirel Teori*" ile kavramların içsel gelişimini açıklamaya çalışırlar.²⁴

24- Türkoğan, a. g. e., s. 120-122; Bryan Magee, *Yeni Düşün Adamları*, Basıma Haz. Mete Tunçay, M. E. B Yay. İstanbul, 1979, s. 91-2.

Bugün bilim felsefesinde yürürlükte olan görüşleri özetlemek gerekirse felsefenin büyük bir bölümünün hatta genel olarak bizzat aklın bilime teslim olduğu söylenebilir. Felsefe, bilimsel yöntemleri ve buluşları yargılayıp eleştirecek yerde bilimin bir yansıması haline gelmiştir. Bu arada kıta Avrupasında egzistansiyalizm ve fenomenoloji gibi bilimsel akım üzerinde pek büyük bir etkisi olmayan bazı felsefe ekolleri de var kuşkusuz. Egzistanyalizm temelde insanın tabiatla ilişkisini kesmekte ve bilimsel sorunlarla pek az ilgilenmiş, fenemolojik bilim yorumu da bu güne kadar pek az etkili olmuştur. Tüm bu gelişmeler ışığında bilimin bu serüvenin arka planında neler olup bitiyordu.

16. yüzyıldan itibaren Tabiat bilimleri laikleştirilmiş ve bu laik tabiat bilgisi giderek tek meşru bilim tarzı olarak kabul edilmiştir. Batı dünyası tabiatı mümkün olduğu kadar saf dışı bırakmış, kendine yapay bir çevre oluşturarak onu anlamsız bir şey haline getirmiştir. Çağdaş insan için tabiatın hiç bir kutsal tarafı kalmamıştır.²⁵ Modern insan açısından tabiata hakim olma duygusuyla materyalist tabiat anlayışı kaynaşmıştır.²⁶ Bunun tabii neticesinde insanla tabiat arasında denge bozulmuştur. Fakat bu dengesizliğin insanla Tanrı arasındaki uyumun bozulmasından kaynaklandığını Batı henüz farketmiş değildir. Schuon, 'dünyayla mahlukatın dengesi, insanla Tanrı arasındaki dengeye, dolayısıyla Mutlak konusundaki bilgi ve irademize bağlıdır ve insanın ne yapması gerektiğini sormadan önce onun ne olduğunu bilmek gerekmektedir' der. Aslında modern bilimler de sadece tabiat alanına özgü olmaktan çok Batı'lı insanın bütün entellektüel ve dini köklerini kuşatan bir dizi amilin sonuçlarıdır. ²⁷ İster antik ister çağdaş olsun, modern olmayan insana göre, kainatın temel maddesinin kutsal bir tarafı vardır. Kosmos insanla konuşur; kosmosda olup biten herşeyen bir manası vardır. Bunlar kozmik alanın hem perdelediği hem de ifşa ettiği daha yüksek düzeyde bir gerçekliğin sembolleridir. Kosmosun derin yapısı insan için manevi bir haber taşır, bu yüzden dinin kendisi ile aynı kaynaktan gelen bir ayettir.²⁸ Modern tabiat biliminin ortaya çıkabilmesi için öncelikle kozmosun özünün kutsal niteliğinden koparılması "profanlaştırılması" gerekiyordu. Modern bilimin dünya görüşü özellikle propaganda da kullanılan avamileştirilmiş biçimiyle, tabiatın ve tabii özlerin laikleştirilmesine katkıda bulunmuştur. Bu süreçte tabiat ilimleri bütün sembolik muhtevalarının yitirmişler. Simya gibi geleneksel ilimler kutsiyetini yitiren Kimya bilimlerine indirgenmiştir. ²⁹ Modern bilimin niceliksel özelliği bütün niteliği niceliğe; metafizik anlamda da

25- Nasr, a. g. e., s. 12.

26- Nasr, a. g. e., s. 13.

27- Nasr, a. g. e., s. 14.

28- Nasr, a. g. e., s. 15.

29- Nasr, a. g. e., s. 15.

aslı olanı maddî ve tâli olana indirgemeyi idealleştiren genel bir eğilim olarak ortaya çıkmaktadır.³⁰ Modern bilimin insanların zihniyeti üzerindeki bütün etkisi, her şeyin temelinde yatan öz hakkında bilgi edinmeye çalışmadıkları sürece onları olup biten şeyler hakkında bilgili kılmaktır. Bu sınırlayıcı bakış açısı kozmolojik bilgiyi moden bilimsel dünya görüşü çerçevesinde imkansız hale getirmiş, dolayısıyla kozmolojinin ortadan kalkmasına neden olmuştur. Bu, genel olarak metafiziğin ihmal edilmesi, özel olarak ta varlık ve bilgi hiyerarşisinin unutulması sebebiyledir. ³¹

Batı kültürünün metafiziği ihmal etmesinin başlıca sebebi, geliştirdiği ve çok güvendiği bilimsel metoddur. Doğayı anlamada uygulamaya koyduğu bu metodu metafizik sorunlara uyguladığında bir netice alamamıştır. Bu yüzden bu alanı bilim dışı ilan etmiş, bilimin dışında arta kalanları kayda değer saymamıştır. Bilimin insan için değeri nedir? İnsanın temel işlevi bilim mi yapmaktır? Günümüzün etkin Batı kültüründe bu sorular bilimsel metolla açıklanmadığı için ya cevapsız bırakılmış ya da ferdin subjektif alanına terk edilmiştir.³²

Bugün Batı'da bilim, felsefe ve teoloji arasındaki ilişkiler bütününde ortak bir temel olmadığı apaçık görülmektedir. Bilimle dinin yüzyüze gelebileceği tek alan olan metafiziki öğretisi, marifet unutulmuştur. Bu yüzden bilgi hiyarrearşisi alt üst olmuş, bu karmakarışık yığılda her bir parça diğeri ile organik bağlantısını koparmıştır. Felsefe ya bilime boyun eğip teslim olmuş ya da ona büsbütün karşı çıkmıştır. Teoloji de ya tabiatı ve tabiat bilimlerini hiç dikkate almamış ya da bir senteze ulaşacağı diyerek bilimlerin buluş ve yöntemlerini adım adım benimsemiştir.³³

Neticede insanoğlunun dilediğince gözlemleyebildiği, çekip çevirebildiği bir olgular dünyasına karşılık sembolik anlamlar dünyası elden geçirilmiş ve onun aşkın arke tipini kesinlikle yansıtmayan bir rolü, bu *yeryüzündeki ilah* rolünü oynamıştır. Bilimin Batıdaki serüveninin sosyolojik yormunu şöyle yapmaktır mümkündür

Pek çok toplum bilimci bilimin, içsel ve bilişsel yapısının bütünüyle dış toplumsal etkilerin belirlediğini ileri sürmektedir. Everett Mendelson'a göre modern bilimin toplumsal olarak belirlenişi aynı zamanda toplumsal düzenle geniş etkileşim içersindedir. Gene bu bakış açısından doğaya deneysel yaklaşımı, onaltıncı yüzyıl sonları ile on yedinci yüzyıl başlarındaki toplumsal

30- Nasr, a. g. e., s. 15.

31- Nasr, a. g. e., s. 17.

32- Yasin Ceylan, "Bilim ve Ahlak", *Felsefe Dünyası*, sayı 18, 1995, s. 45.

33- Nasr, a. g. e., s. 29.

güçler zorlamıştır. Bu dönemde ortaya çıkan kapitalizm endişe ile güvensizliğin egemen olduğu bir toplumsal ortam yaratmıştır. Durağan eski düzen bütün yönleriyle alt üst edilmiştir. Aydınlar düzeyinde doğanın açıklanmasına yönelik değişik yaklaşımlar, eleştiriler "ilk kuşak" denilen Paracelsus, Telesia, Gilber, Galileo, F. Bacon gibi aydınlardan gelmiştir.

Toplumdaki ticareti, teknolojiyi kısacası yetkeyi ele geçiren yeni sınıf vahye dayanan doğruluk kavramının yerine deneysel ya da daha doğrusu deneyle aklın birleşiminden oluşan doğruluk kavramının dizgesini istemişlerdir. Bu, çeşitli toplumsal kurumların o zamana kadar süren konularının eleştirisine yol açmış egemenliklerini sarsmıştı. Bunların en önemlisi de kilisenin egemenliğinin tartışılır olmasıydı. İşte bu ortamda yeni bir düşünsel yapılanmaya, belirgin bir kavramsal çerçeveye gereksinim duyulmuştur.

Bu işi de ikinci kuşak başarmıştır. İkinci kuşak insanın doğa üstündeki üstünlüğünü, tahakkümünü, baskınlığını, nesnelere üzerindeki kontrolünü, yönetimini amaçlayan yeni doğa felsefesinin sınırlarını, sınırlılıklarını keskinleştirmiştir. Bunun da ötesinde bu doğa felsefesi oluşmakta olan kapitalizm ile yeni sanayinin istemlerine nerdeyse kusursuz bir uyum sağlayan ideolojidir.

Temelde bu ideoloji, yeni bir bilme yöntemini eskisinin yerine koyuyor, onu insana daha çok bağlı kılıyordu. Geleneksel yetkeyi, yeni yetkeyle değiştirip vahyin yerine deneyimi koyuyordu. Bilimsel bilgi bu bakımdan ele aldığımızda temelde toplumsal bilgidir. Fakat bilimi bu açıdan ele aldığımızda çeşitli sorunlar belirecektir. Bilim bütünüyle toplumsal etkilerin oluşturduğu bir ürün ise bilimi bilim olmayandan nasıl ayırd edeceğiz. Bilimi bilim olmayandan ayıran kendi iç özelliği, özerk niteliği değilse nedir? bilimin kendi iç mantığı vardır. Bilimin aklılığı bu iç mantığında yatar. bir ölçüde toplumsal etmenlerden bağımsızdır. Toplumsal etmenler iç mantığın işleyiş sürecini çabuklaştırabilir veya yavaşlatabilir.³⁴

Tüm bunlara rağmen bilimin yaşamını sürdürmesi çoğunlukla siyasi desteğe bağlı olmuştur. Geçen üçyüzyıl boyunca batılı toplumlar bilime kamu desteği vermişlerdir. Karşılığında ise bilim sanayi ve teknolojiyi birleştirdiğinde, bu toplumların gücünü devleştiren bilgiyi sağlamıştır; yaratan, dönüştüren, iyileştiren, koruyan, kontrol eden, özgürleştiren, yok eden, sakat bırakan gücü!

34- Hasan Aslan, "Toplum Bilimsel Açıdan Bilim", *Felsefe Dünyası*, sayı 11, 1994, s. 46-50.

M. Mulkay, modern bilimin gelişiminde dört basamak belirler: "Burjuva ya da Amatör Bilim", "Akademik Bilim", Endüstriyel Bilim" ve son olarak Siyasi-Askeri Bilim. Modern bilimin 17. yy.da ne ekonomik ne de toplumsal destek sağlayacak bağımsız bir kaynağı vardı. Bu dönemde bilim orta sınıf insanların amatörcesine kendilerini verdikleri bir yan uğraştı. 18. yy.da bilimsel bilginin pratik yönden pek öne çıkmaması kapitalistlerin ve siyasi yöneticilerin bilime güçlü bir destek vermemelerinin önemli nedenlerindendir. 19.yy.da bilim, deyim yerindeyse kendi yağıyla kavrulmuştur. Bilimsel bilginin olgunluğa eriştiği 19. yy.'da bilim belirli pratik sonuçlar doğurmuştur. Feyerabend'in deyişiyle "armağanlar yağdırmıştır". Aynı zamanda akademikleşip artan ve güçlenen bir ivmeyle günümüze kadar gelmiştir. M. Mulkay, II. Dünya savaşıyla birlikte bilimin hızla politikaya ve özellikle de askeri amaçlı araştırmalara bulaştığı ileri sürer.

Son zamanlarda modern bilimin ve uygulamalarının yol açtığı bunalımla ilgili pek az çalışma yapıldı; ne varki işlerin bu hale gelmesinden sorumlu olan köklü zihni ve tarihi sebepleri pek az kişi araştırmıştır. İnsanın varoluşunu tehdit eden bu şartlar altında insanın şerefini korumak için mücadele etmesi gerekmektedir.

İnsanla tabiatın karşı karşıya gelmesinin yol açtığı sorunun ne olduğunun ortaya konması ve bu durumu ortaya çıkaran temel sebepleri araştırmaya ve modern bunalımın hangi ilkeler görmezlikten geldiği için böylesine vahim bir hal aldığına açıklığa kavuşturmak gerekmektedir.³⁵

Şu açıkça görülmüştür ki 19. yüzyılın "burnu havada" bilimciliği ve pozitivistliği tarihe karışmıştır.³⁶ Aynı zamanda bilimin kesintisiz ilerleyişi karşısında değişmez ilkeleri, duygusal bir dinamizm adına katı, taşlaşmış doğmalar gibi görünen ilahiyatın sürekli gerilediğine inanılan günler geride kalmış ve modern bilimsel görüşün, klasik fiziğin kapalı mekanistik anlayışından kurtulmakla hristiyan bakış açısıyla birleştiğini savunan bazı hristiyan ilahiyatçılar da vardır.³⁷ Hakikati bilimle sınırlamanın, bilimin emrettiği bir netice değil olsa olsa bir ideoloji olduğu ortaya çıkmıştır.³⁸ Zira bir bütün olarak kainatın bilgisi bilimin yetki alanının dışındadır. Bu metafiziğin konusudur. Üstelik metafiziğin ilkeleri bilimin ilkelerinden bağımsızdır ve bu ikinci saydıklarımız birincileri hiçbir şekilde çürütemezler. Farklı bilgi biçimleri vardır ve bunların herbiri kendi sınırları içinde geçerlidir. Aslında yeni Thomacılığın bu görüşünün en önemli sonucu tabiatın yeni bir

35- Nasr, a. g. e., s. 11.

36- Aydın, *Din Felsefesi*, s. 216.

37- Nasr, a. g. e., s. 25.

38- Aydın, *Din Felsefesi*, s. 218.

manevi yorumunu yapmak onun kutsal ve sembolik niteliğini yeniden gün ışığına çıkarmak, bilimsel yaklaşımın özündeki sınırlılıkları felsefi bir dille göstermek ve bilime bir tabiat felsefesi sunmak değil ilahiyatın ve metafiziğin deneysel bilimler karşısındaki bağımsızlığını savunmak olmuştur.³⁹ Batının bu karışık sahnesinde asıl eksikliği duyulan şey metafiziki bilgi; yani gerçekliğin ve bilimin derecelerini belirleyebilecek bir kutsal bilimdir. Bu bilgi olmadığı zaman sadece donuk ve daha yüksek dereceden hakikatlerle hiçbir bağlantısı kalmamış bir olgu olmaktan öteye geçemeyen bilimsel buluşlar ve hatta çok daha karmaşık bilimsel teoriler, ancak bu bilgiler sayesinde sembolik ve manevi bakımlardan bir anlam kazanabilirler.⁴⁰

Metafizikle onarılmayan bilim yapısının duvarında beliren çatlaklar en olmayacak pisişik tortularla, gizli bilim uygulamalarıyla kapatılmaya çalışılır. Bu pisişik tortular; gizli bilim uygulamaları ise manevi hayatın inayetinden kopuk oldukları için en sinsî hareketlerdendirler ve metaryalizimden çok daha tehlikelidirler.⁴¹

Doğrusu bilimin bugünkü çıkmazı bütünlük sorunundan ortaya çıkmıştır. Bütünlük sorunu da insan birliğini sağlayacak yeterli bir metafizik çerçeve olmadığı zaman ortaya çıkar. Böyle bir durumda insanın farklı alanlardaki etkinlikleri bir sistem içersinde yerini bulmaz. Günümüz insanı 16-17. asırlarda, modern dönemin başlamasıyla metafizik sistem ve dogmalardan kopmuştur. Bu kopuşun en önemli sebeplerinden birisi, bu sistemlerde insanın doğa ile olan ilişkisinin yani bilim ve bilimin sonucu teknolojinin uygun yerde olmayışı idi. Diğer bir ifadeyle Batı Ortaçağ dünya görüşlerinde doğa bilimlerinin yeterince değerlendirilememesi ve hatta bazan yanlış yerlere konmasıydı.⁴² Batıda bilimin bu denli metafiziğe karşı olmasının sebebi geçmişte metafiziğin bilime gereksiz müdahalesidir.

Yapılması gereken iş, bilimin duvarlarında görülmeye başlayan çatlakların aşağıdan gelen karanlıkla değil yukardan gelen aydınlıkla onarılmasıdır. Bilim yukarıdan metafizikle bütünleşmelidir ki tartışma dışı tutulan olgular yeniden bir manevi anlam kazansın. Böyle bir bütünleşme ihtiyacının pekçok çevrede hissedilmesi bunun ne kadar zorunlu olduğunu göstermektedir.⁴³

39- Nasr,, a. g. e., s. 29.

40- Nasr, a. g. e., s. 24.

41- Nasr, a. g. e., s. 31.

42- Ceylan, a. g. e., s. 42.

43- Nasr, a. g. e., s. 32.

Bilim gerçekliğin yapısını değiştirmemiştir. Değişen sadece insanın kozmosgörüşüdür. Gilson'a göre bilimin ulaşamadığı yere metafizik ulaşır; metafiziğin ulaşamadığı yere ise din ulaşır.⁴⁴ Din açısından ise Hakikat, pozitif bilimlerin inceleme alanı dışında kalan metafizik kavramdır. Bu itibarla Hakikat insan zekasının bir ürünü olmayıp insan O'na her hangi bir etkide bulunamaz. İnsanın Hakikat karşısındaki yegane tutumu ancak O'nu idrak etmek ve O'nun varlığına tanıklık etmek olabilir.⁴⁵

Bugün bilimin bu gidişatı değiştirilebilir. Zira bilim anlaşılabilir bir insan etkinliğidir zira onun anlaşılması onu yapan insanların anlaşılmasından geçer.⁴⁶ Bilimsel yöntemi yapan, ortaya koyan insan aklıdır. Buradan hareketle özü itibariyle bilim, daima gözden geçirilmeye ve düzeltelemeye tâbi, ihtiyaç halinde daha verimli olan başkaları için terkedilen varsayımlar temeli üzerine sonsuz araştırma olarak düşünölmelidir. O halde ilim devamlı olarak kendisini araştırma halindedir. Öyleyse ilim asla tekemmöl etmemiştir, fakat daima mükemmel olma yolundadır.

Bugün bilim, bilginin başarıyla elde edilmesi anlamında kullanılan terimdir ve bilim ile bilimcilik eskiden olduğu gibi karıştırlmamaktadır. Modern insan, bilim hakkında M. Aydın'a göre şunları gözden geçirmelidir;

Bugün insanoğlu, ahlak ve manevi ideallere uygun bir bilim politikası geliştirmelidir İkinci olarak bilimsel faaliyet beşeri bütönlüğü içinde düşünölmeli. Bir faaliyetin insanî olmasının en belirgin şartı son tahlilde ahlakın temel ilkelerinin yol göstericiliğine sırt geevinmemesidir.

Üçüncü olarak ne bilim ne de teknoloji bir hayat tarzının oluşmasında tek başına yol gösterici olabilirler. Döndüncü olarak insan hayatının bir birlik ve bütönlük içinde olmasının gerekliliği; insan bilgisini bölömlere ayrılması, bilimi bilgelikten ayırmak, nihayetinde yaşanan tecrübeyi parçalamak ve sonucunda kişiliği, költürü parçalama girişimi haline gelmesidir.⁴⁷

44- E. Gilson, *Tanrı ve Felsefe*, gev. M. Aydın, İzmir, 1986, s. 3.

45- Emre, a. g. e., s.18.

46- Hasan Aslan, "Toplumsal Etmenlerin Bilime Etkisi", *Felsefe Dünyası*, sayı 12, 1994, s 58-60.

47- Mehmet Aydın, "Manevi Değerler, Ahlak ve Bilim", *Felsefe Dünyası*, sayı 6, 1992, s. 27-29.